

Augustin în tipografiile umanistilor

Horia Lazăr

Interesat îndeosebi de restabilirea filologic corectă a textelor din cele trei Antichități (ebraică, greacă și latină), umanismul renascentist, al cărui universalism era străin parțialităților naționale, a acordat puțină atenție traducerilor în limbi vernaculare. La rîndul ei, Contra-Reforma, păstrînd liturgia în limba latină ca răspuns polemic adresat protestantismului, a privilegiat editarea savantă a Părinților Bisericii, printre care Augustin ocupă un loc aparte. Iar dacă între anii 1580-1600 tipografii parizieni au publicat un număr important de traduceri patrologice, papii au încercat să potolească zelul teologilor de la Sorbona, care nu corespundea spiritului Contra-Reformei. Între 1598 și 1643, în Franța au fost semalate doar vreo zece traduceri din patristică (1).

În schimb, edițiile docte de patrologie se înmulțesc, mai ales după încheierea Conciliului de la Trento. În 1564, în încercarea de a întări autoritatea Evangheliilor prin mărturii ulterioare, Roma declară tradiția Bisericii izvor al religiei creștine, la egalitate cu Scripturile, fapt ce a impulsionat editarea unor autori anteriori conciliului de la Niceea (Iustin, Clement din Alexandria, Origen) și de asemenea a unor Părinți ai Bisericii cu preocupări istorice precum Eusebiu din Cezarea și Augustin. În secolele XVI și XVII, cel mai des tipărit autor creștin timpuriu a fost Tertulian (H.-J. Martin arată că doar între 1580 și 1699 a fost editat la Paris de trei ori). Augustin l-a urmat îndeaproape, fiind imprimat devreme: în jurul lui 1500 la Nüremberg, de Anthoni Koberger, apoi la Basel de elevul acestuia, Jean Amerbach, în 1506, în 11 volume (prima ediție completă), de Erasim din Rotterdam în anii 1620 (ediție reluată în mai multe rînduri după moartea umanistului) iar în 1577 la Anvers de celebrul tipograf Plantin („ediția de la Louvain”).

Într-un climat de eferescență umanistă și de viguroasă angajare doctrinară, a cărei expresie e publicarea la Anvers, în 1570, a unui *Index expurgatorius* (listă a pasajelor ce urmau să fie înlăturate din edițiile patrologice ulterioare: o cenzură a opiniilor Părinților Bisericii ce puteau da naștere unor interpretări eronate), simultan cu constituirea la Roma a unei echipe de învățați „corectori” însărcinați cu pregătirea unei vaste serii de publicații patristice și cu tipărirea actelor conciliilor, orașul Louvain apare ca epicentrul unui adevărat seminar teologic catolic (2). Cooperarea teologilor lovaniști cu tipografiile din Anvers, întreprinzători și dinamici, ne-a lăsat superbe monumente tipografice.

Născut în 1514 în Franța, în provincia Touraine, Plantin s-a lansat în meseria de editor în 1562, la Anvers, creînd în acest oraș o adevărată industrie tipografică și întreținînd relații amicale cu universitatea calvinistă rivală din Leiden, unde a locuit între 1583 și 1585. În trecere, la sprijinit pe Louis Elzevier, fondatorul unei viitoare dinastii de tipografi leidenieni, al cărui urmaș, Isaac, avea să devină în 1620 tipograful oficial al universității, ce primea studenți europeni, africani și chiar asiatici! (3) Centru de studii filologice ce beneficia de competențele filosofului stoic Juste Lipse și de talentul lui Rubens (ambii colaboratori ai lui Plantin), orașul s-a impus pe piața europeană a cărții grație stăpînirii spaniole. Filip al II-lea i-a încredințat lui Plantin monopolul tipăririi de cărți religioase pentru Spania și coloniile ei, ceea ce a pus în mișcare un dispozitiv de producție gigantic pentru vremea aceea, care a tipărit zeci

de mii de breviare, cărți de rugăciuni și de psalmi, dar și impresionante serii de patristică (4). Tipărirea ediției complete a operelor lui Augustin, în 1577, relatată de Louis Ceyssens într-un foarte dens studiu (5), a reprezentat o aventură editorială inedită.

În 1570, Thomas Gozée, profesor la Louvain, îi descrie lui Plantin proiectul editării operelor augustiniene oferindu-i editorului competențele teologilor filologi din Louvain și ale unor baccalaureați bine aleși (64 la număr, cu 5-7 ani de studii teologice și inițiați în paleografie și în critica de texte), (6) în schimbul finanțării tipăririi. Decesul prematur al lui Gozæus (1571) îl va aduce la comandă pe Jean Molanus, sub bagheta căruia imensul complex editorial al lui Plantin (culegători, corectori, tipografi, legători - 60 de lucrători ce deserveau, uneori, 23 de tiparnițe) va reuși să scoată primele șase volume în 1575, următoarele patru ieșind de sub tipar pe rînd, pînă în 1577. Ultimul volum se încheia cu un triplu index (al operelor citate, de noțiuni și de locuri), ce conținea 214 foi numerotate și 281 nenumerate, și care a fost adăugat ansamblului în 14 septembrie (7). Tirajul număra 1000 de exemplare și era finanțat pe jumătate de un alt editor din Anvers, Arnold Mylius, care îi avansase lui Plantin prețul exemplarelor lui înainte de începerea tipăririi. Cheltuielile de editare au fost de 13000 de florini. Cele zece volume (legate uneori în șapte) au fost puse pe piață la prețul de 25 de florini și aveau toate ca dată de publicare 1577, deși o bună parte fuseseră tipărite anterior.

În corespondența lui, Plantin arată că și-a recuperat doar o treime din capitalul investit. Din cele 500 de exemplare ce i-au revenit, doar 390 au putut fi oferite spre vînzare. Unele nu aveau index (care a fost tipărit ulterior pentru completarea ansamblului) iar altele, stocate necorespunzător, au fost roase de șoareci! (8) Absența reglementărilor privind drepturile de autor a dus la apariția rapidă a edițiilor-pirat. Rapacitatea editorilor nescrupuloși filologic a diminuat încasările întreprinzătorului, scăzînd totodată calitatea textului stabilit cu mare meticulozitate de lovaniști. Deloc profitabilă ca investiție, ediția lui Plantin a circulat totuși în întreaga Europă catolică datorită acestor retipăriri: la Veneția (1584), Geneva (1596), Köln (1616), Paris (1603, 1609, 1613-1614, 1626, 1635, 1652) etc. (9).

Avînd ca bază ediția operelor augustiniene stabilită de Erasim în anii 1620, la care colaboraseră și savanți de la Louvain și pe care Gozæus dorea să o amelioreze, ediția din 1577 e mai completă, îndeosebi prin publicarea de noi scrisori și predici, fiind totodată ușor de folosit grație indexului. Ea a îmbunătățit calitatea criticii filologice interne iar munca în echipă a lovaniștilor a permis o mai bună triere a textelor autentice din masa manuscriselor supuse cercetării, în număr de peste 200.

Din motive apologetice, papa Sixtus al V-lea (1585-1590) a dorit revizuirea ediției lovaniștilor prin confruntarea ei cu manuscrise aflate la Vatican, a căror studiere i-a fost încredințată lui Gravius, participant la ediția Louvain, în care asumase volumul al VII-lea, consacrat opusculului augustiniene îndreptate împotriva donatiștilor și pelagienilor. Succesorul lui Sixtus, Clement al VIII-lea - un papă cu formație de teolog -, se va înscrie și el pe această linie, într-un climat în care reflecția asupra harului confirma marele prestigiu al lui Augustin, ce va fi popularizat în Franța de mișcarea de la Port-Royal - parte a refor-

mei catolice ce s-a dezvoltat între 1609 și 1718, și care a fost redusă anacronic de detractorii ei, prin reinterpretare politizantă, la un „jansenism” rupt de augustinismul original.

Odată cu primele contacte ale abatelui de Saint-Cyran cu teologii olandezi grupați în jurul lui Jansenius (anii 1630), care-l va interpreta pe Augustin într-un mod ce va dezlănțui polemici aprinse în al său *Augustinus* publicat postum, în 1640, opera episcopului african intră în arena publică și în sfera mondenă - fapt ce explică înmulțirea reeditărilor în latină și, mai ales, a traducerilor. La începutul secolului al XVII-lea, cărțile de filosofie, de morală și de știință antică erau mai des editate decît cele de spiritualitate creștină (în anii 1600, Seneca era tipărit mai mult decît Augustin). Începînd însă cu anii 1630, cînd dezbaterea asupra harului înfierbîntă spiritele, îndeosebi în urma difuzării textelor iezuitului Molina asupra „harului suficient”, Augustin, „părintele harului” socotit de discipolii săi de la Port-Royal vocea cea mai autorizată a Bisericii în această materie, e tot mai mult citit de marele public. În ciuda opoziției lui Richelieu, în 1633 apare, cu aprobarea a doi teologi dar fără privilegiu regal, un volum sub titlul *Despre călugări*, tradus de teologul Camus (10). În continuare, „discipolii lui Augustin” de la Port-Royal traduc o serie de texte datorate sau atribuite acestuia, deși tendința e inaugurată de iezuitul Ceriziers. În 1644, Arnauld d'Andilly traduce *Îndreptarea și harul* iar în 1649 tot el va da o versiune mult citită a *Confesiunilor*. La rîndul lui, Ceriziers va traduce *Solilocviile* (11). Atracția exercitată asupra mediilor franceze cultivate de literatură, morală și știință va genera o schimbare de strategie editorială a autorităților ecleziastice: încercarea de a difuza mesajul creștin pe scară largă, prin litera scrisă și în modalități necanonice, prin traduceri de texte „la modă”, cu caracter adesea autobiografic sau de experiență intimist-existențială, cum au fost, în secolul al XVII-lea, cele ale lui Augustin. „Vulgarizarea” spiritualității creștine și a culturii teologice, însoțită de proiectul de educare și disciplinare a clerului vehiculat de Contra-Reformă rezumă, de acum, noua tendință a pastoralei catolice: popularizarea scrierilor spiritualist-educatoare în limba populară - limba elitelor instruite -, rezervîndu-le teologilor specialiști examinarea doctrinei în limba clasică în care a fost redactată. Traducerile din patristică, îndeosebi cele din Augustin, au deschis în cultura franceză a „secolului clasic” drumul *Provincialelor* lui Blaise Pascal.

Note:

(1) Henri-Jean Martin, *Livre, pouvoirs et société à Paris au XVIIe siècle (1598-1643)*, Genève, Droz, 1984, p. 114.

(2) *Ibid.*, p. 13.

(3) *Ibid.*, p. 313.

(4) Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre*, [1958], Paris, A. Michel, 1971, p. 187.

(5) Louis Ceyssens, «Le Saint Augustin du XVIIe siècle. L'édition de Louvain (1577)», în *XVIIe siècle*, avril/juin 1982, p. 103-120.

(6) L. Ceyssens, art. citat, p. 109.

(7) În 6 septembrie, Plantin îi trimitea unui corespondent cîteva exemplare fără index (L. Ceyssens, p. 144, n. 67).

(8) *Ibid.*, p. 117, n. 80.

(9) *Ibid.*, p. 117.

(10) H.-J. Martin, *Livre [...]*, p. 186.

(11) *Ibid.*, p. 609.